

STJEPAN HRANJEC
Čakovec

PRIMJENLJIVOST VALJAVČEVIH ZAPISA U DANAŠNJOJ ŠKOLI

ANWENDBARKEIT DER SCHRIFTEN VON VALJAVEC IN DER SCHULE HEUTE

Im Artikel wird ein kurzer Versuch gemacht, auf die Möglichkeit der Anwendung und Benutzung der "Volks geschichten aus Varaždin und seiner Umgebung" von Matija Valjavec in der heutigen Grundschule hinzuweisen.

Već je sama Valjavčeva zbirka **Narodne pripovesti u Varaždinu i okolici** (1858., II. izd. 1890) vezana za školsku sredinu. Ne samo poradi njena autora, varaždinskoga gimnazijskog profesora, nego više poradi suautora, Valjavčevih kazivača - đaka i njihovih roditelja: "Čuo sam najviše pripovjedaka u samom gradu Varaždinu i to dobar broj od učenika ili od njihovih roditelja" (iz Predgovora). Ta usputna Valjavčeva izjava svjedoči ponajprije o razvijenoj usmenoj tradiciji u kajkavskoj, sjeverozapadnoj Hrvatskoj, ukorijenjenoj i u urbanoj sredini u drugoj polovici 19. stoljeća. Naime, pored roditelja, Valjavec kao kazivače navodi i njihovu djecu, profesorove đake, koji su upravo poradi te žive tradicije i mogli čuti niz pripovijesti pod obiteljskim krovom.

Kakav je Valjavec zapisivač tih usmenih primjera? U Predgovoru je pripomenuo da je pazio "kako izgovarahu i stavke slagahu": zapis doista slijedi usmeni iskaz, ne oblikuje se grafičko-tehnički kao pisano štivo, a i u naraciji navode se i pripovjedačeve poštalice, uobičajene u govoru: "... pove doma kaj je našla, ždo njeni čeri pomaže delati i zakaj ona sigdar iz doma ide. Dobro. Idu vezda dva muži mam..."

Ovakav Valjavčev pristup priskrbljuje zapisu vjerodostojnost i spontanost, dakle životnost.

No, nije nam nakana govoriti o tvorbenoj strani ove značajne zbirke nego o njenoj referencijalnoj, o njenoj (književnoj) uporabi među potomcima profesorovih đaka u današnjoj školi. O primjenljivosti govoriti nam je s obzirom na žanrovsku pripadnost uvrštenih tekstova te s obzirom na njihov jezik, to jest: u kojoj mjeri ti zapisi mogu naći svoje mjesto u školskoj učionici s obzirom na svoju književnu i jezičnu vrijednost.

Premda je Valjavec zbirku podijelio u ove grupe: Pripovesti od vil, Pripovesti od Rojenic ili Sujenic, Pripovesti od vučjega pastira, Različite pripovesti - danas bismo te tekstove podijelili u bajke, basne i novele. Upravo su ti oblici najprimjereniji u školskoj

književnoj interpretaciji, njihova pojednostavljena slika najbliža je dječjoj. Recimo, bajka: počiva na jednostavnom diskurzu, obilato protkanim čudesnim, igrivim detaljima; naracija je jednosmjerna, bez dodatnih digresija (epizoda, retardacija); struktura je shematizirana, njome se ne propituje nego potvrđuje obrazac; likovi su plošni, crno-bijelo oslikani, redovito pobjeđuje malen, slab moćne i mračne sile; dijalog je ekonomiziran, predmetna se stvarnost tek naznačuje a ne opisuje - sve je podređeno akciji, događajem se govore i upućuju poruke, odreda optimistične pa je zato i svršetak sretan.

Ukratko, bajka je ostvarenje snova, pobjede i pravde, istine i dobrote, razgrnut pokrov nad tajanstvenim, nepoznatim, onim što neprestance razžaruje maštu, ne samo dječju. Antun Šoljan zapisuje: "Malo nam je koja od ljudskih tvorevina u tolikoj mjeri u stanju vratiti povjerenje u imaginaciju, koliko bajke. Igra imaginacije ozbiljnija je od mnogih "ozbiljnih" stvari..." (100 najljepših bajki svijeta, Zagreb, 1969.)

Istodobno, pokraj etičkih vrijednosti, na primjerima pojedinih bajki moguće je pokazati stilska obilježja usmenoga izraza, napose u kontekstu afirmiranja idioma, njegove dijakronijske situiranosti. Valjavec je svoje zapise nastojao zabilježiti "kako jih pripovjeda ju pojedini pripovjedaoci", pripovijedanje teče *in continuo*, ne lomi se i ne prekida, zapisivač želi što vjernije prenijeti usmeni izraz. U dosta primjera prepoznamo sličnost sa slavenskima i srednjoeuropskima pa i internacionalnima (**Kokot i kokoš**, **Mačeha i pasterka**, **Ocu levo oko plače, a desno smeje** - v. podrobnije u **Narodnim pripovijetkama**, prir. Maja Bošković-Stulli, "Stoljeća hrvatske književnosti"), no u nizu zapisa uočava se regionalna pripadnost kajkavskoj, sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Tako se u **Vili u zlatnom gradu** šuma mora posjeći "da bi se trsje posadilo i šenica posejala", vjetrovi su **zdolec** i **zgorec**, a i inače, pripovijedanje "o vurokima" i "sakojačkim travima" te drugi slični motivi zapravo su kamenčići u stvaranju mozaika - etno-slike hrvatskoga sjeverozapada, taložene stoljećima, posvjedočene - među ostalim - od Habelića do Krleže.

Zapisi udovoljavaju žanrovskoj pripadnosti: naći ćemo tzv. stajaći broj 3 (trokratno ponavljanje, tri kćeri, osobito tri sina, od kojih je treći pametan, dobar, sretne ruke), jednostavno, pravocrtno pripovijedanje, lišeno digresija, crno-bijelu tehniku, hiperbolizacije ("Ognjeni kralj je tak strašno vu svojega konja diral da su mu čreva počela vun iti"), a posebice su zanimljivi dočetcu. Dočetak u bajci važan je strukturni element jer se njime stavlja točka na "onovremensku stvarnost", slušatelj se vraća u ovovremenost, u smislu: pripovijesti, točnije igri mašte je - **konec!** Zato su takvi dočetcu, napose u Valjavca duhoviti, sadržajno se ne uklapaju u prethodnu priču, pripovjedač uvodi sebe ili sredinu u kojoj "ovovremeno", stvarno živi:

I koj je to pripovedal i on bil je tam i jel i pil i vesel bil.

I ja sem tam bil i iz lepoga pil vrčka da mi i dendenes rit mrčka.

I ja sem tam v ti svadbi bil i vino sem pil i tak sem popeval: ja sem naj mlajši, pijem naj rajši, - da mi se je se grlo drapalo.

Valjavčeve se bajke iskazuju i kao jezičnostilska vrijednost, kao zahvalno štivo za ilustraciju kajkavskoga (postgajevskoga) jezika.

Jedna je osobitost usmene kajkavske naracije unošenje biblijskoga stila; najnazornije je to u usmenoretoričkim oblicima (svatovska spričavanja, primjerice), a u Valjavčevim primjerima napose tamo gdje izraz prati sadržaj. Govori li se, primjerice, o **kerščeniku** pripovijedanje teče ovako:

... i onda ga je jedna Vila dimo peljala i, gda su išli dimo, zestali su jednoga človeka koj je s koli po noći išel i boga molil vu čislo i čislo mu je opalo i pobrala ga je Vila i rekla je ovomu človeku...

Ili sličan primjer: kad u bajci **Pedenjčlovek-laketbrada** putnik “dojde do jednoga sela” ugleda “kolo devoječko”, što upućuje na slavonski, štokavski prostor, stoga i pozdravlja: “pomoz’bog, kolo devoječko”.

Primjeri u zbirci iznad svega zahvalni su za semanto- i leksičkostilsku analizu, osobito danas, stotinjak godina nakon zbirke, kada mnogi oblici nisu više u uporabi. Valjavec je osjetio bogatstvo i raznovrsnost kajkavštine u Varaždinu i njegovoj bližoj i daljoj okolici pa je u Predgovoru to i naglasio, navodeći fonemske i morfološke varijante. Isto su tako važna “dijalektološka razmatranja” narodnih pripovjedaka u “Pet stoljeća hrvatske književnosti”, Bratoljuba Klaića uz priređenu zbirku, u kojim je razmatranjima zapaženo mjesto našao i jezik Valjavčevih pripovijedaka. Premda, u tim promišljanjima kajkavski se tumači, pojašnjuje i postavlja u suodnos sa standardom. Jezik je Valjavčev potrebno promotriti kao zasebnu usmenostilsku vrijednost, kao način pojačavanja kazivanog, kao odstupanje od informacijske razine.

Tako, recimo u rečeničnim konstrukcijama izdvojimo bar neke takve otklone:

a) Pitala je njega lisica **da** kam **on** ide.

Izrično **da** signalizira neupravan govor (što je, dakako, uobičajeno usmenom kazivanju, dijalog ne može naznačiti što može pismo!); **on** je gramatički suvišno, stilski ne, jer su dva brata otišla na krivu stranu, treći, **on** uputio se u pravom smjeru;

b) I došla je dimo predi **kak** mačeha.

Umjesto **kak** trebao bi stajati veznik **nego**. No, on stoji gdje je suprotnost, odricanje; ovdje je to usporedba, jedan je pojam ističe zahvaljujući drugome koji je uz njega; zato ima stilski jaču vrijednost **kak**;

c) Nato muž svojom ženum i decum **ideju** spat.

Slaganje ovdje, u usmenom diskurzu, nije po gramatici nego po smislu: kazivač je nabrojio članove obitelji pa je jasno da će tada glagol (predikat) biti u množini;

d) Buš ti vidla kakve bude donesla moja čer **lepe jagode**.

Red je riječi u službi stilskoj, prema načelu “udarnih” mjesta u rečenici (na početku i njenom kraju);

e) Za to ti je **ne** vredno **bilo** iti.

Niječani perfekt strukturiran je da se izbjegne uobičajen konstrukt (“Za to ti nije bilo vrijedno ići”) i da se rečenica ritmički ustroji.

f) I **ga ve** vlovite...

Naglašena enklitika, da nije na tom mjestu (nego da je “ve ga”) bila bi stilski posve ma neutralna.

Onda, pitanje leksika. Današnji školarci (nažalost, i ne samo oni!) posve su zaboravili niz kajkavizama; ovakvi tekstovi prigoda su za oživljavanje kaja, za upoznavanje rječničkoga blaga materinskoga govora. Znaju li, primjerice, današnji osnovci što je **barilo, bedenj/bedejn, capa, drčati, drob, drotar, hasna, hrženi, inas...**

Isto bi tako valjalo pristupiti i Valjavčevim basnama.

Prema svemu, razvidno je da se Valjavčeve pripovijesti (bajke, basne, novele) iskazuju kao usmenoknjiževne činjenice strukturom i jezikom. Ti oblici potvrđuju svoju žanrovsku pripadnost, a to će reći da su prikladni za interpretaciju u onim godištim (četvrti, peti razred) koja u svom nastavnom programu upoznaju hrvatske usmene

priče i basne. Istodobno, ti tekstovi zahvalni su i za interpretaciju narječja; premda nastali zapisani) prije stotinjak godina, oni su i danas - uz gdjevoja leksička pojašnjenja - posve razumljivi, štoviše, jezično gipki, živi, svježi. Ako nigdje drugdje (jer, nema ih u "propisanim" programskim sadržajima!), učitelj bi trebao za njima posegnuti u okviru zavičajne nastave u sjeverozapadnoj hrvatskoj školi.

A takvi zapisi Valjavčevih narodnih pripovijesti trebali bi doživjeti i svoje treće izdanje.

SAŽETAK

Valjavčevi zapisi narodnih pripovijesti nastali su uz školu: zapisivač bijaše varaždinskim gimnazijskim profesorom a kazivači mahom njegovi đaci. No, te pripovijesti mogu i danas naći svoje stanište pod školskim krovom, svoju primjenu u nastavi; a mogu zato što se svojim stilskim, leksičkim i idiomskim odlikama nude kao zanimljivo štivo, napose u osnovnoj školi na kajkavskom govornom području.

ZUSAMMENFASSUN

Die Aufzeichnungen der Volksgeschichten von Valjavec entstanden in der Schule: der Aufzeichnende war Professor am Gymnasium in Varaždin und die Erzähler seine Schüler. Diese Geschichten könnten aber noch heute ihren festen Platz in der Schule und ihre Anwendung im Unterricht finden und zwar deshalb, weil sie durch ihre stilistischen, lexikalischen und idiomatischen Merkmale als interessante Lektüre, insbesondere in den Grundschulen des kajkawischen Sprachraums, erscheinen.

Primljeno: 1997-11-12